

Symposium: Alles of Nietzsche

Sprekers:

Joep Dohmen

- Emeritus hoogleraar Universiteit Humanistiek, hoogleraar wijsgerige en praktijkgerichte ethiek. Docent levenskunst aan de Hogeschool voor Toegepaste Filosofie. Schrijver van onder meer 'Nietzsche over de menselijke natuur.'

Henk Manschot

- Emeritus-hoogleraar, voormalig rector van de Universiteit voor Humanistiek. Schrijver van 'Blijf de aarde trouw, pleidooi voor een Nietzscheaanse terrasofie.'

Henk Oosterling

- Filosoof, schrijver van onder meer 'Waar geen wil is, is een weg' en 'Woorden als daden.'

Paul van Tongeren

- Emeritus hoogleraar wijsgerige ethiek. Schrijver van onder meer 'Leven is een kunst' en 'Willen sterven.'

Verslag: Bernadette Vieverich, HTF-student

Verslag Symposium Alles of Nietzsche

‘Ik zie uit naar mensen die de aarde haar zin en richting en de mensheid haar hoop teruggeven.’

(Henk Manschot)

Wat kunnen we na honderdvijftig jaar nog leren van Nietzsche? Zijn we op weg naar de totale zinloosheid of slagen we erin om het nihilisme te overwinnen?

In 1878 begon de Duitse filosoof Friedrich Nietzsche aan een zwerftocht door Zuid-Europa. Een van de vruchten van zijn overpeinzingen is het boek ‘De vrolijke wetenschap’ (1882). Hier kondigt Nietzsche bij monde van de ‘dolle mens’ de dood van God aan. Zijn boek verscheen onlangs in een nieuwe vertaling. Het werpt grote vragen op over de toekomst van de mensheid en vormde de aanleiding voor het organiseren van dit symposium.

De vier sprekers kozen met behulp van een aforisme (korte uitspraak) uit ‘De vrolijke wetenschap’ elk een eigen invalshoek voor hun betoog dat Nietzsche vandaag de dag onverminderd relevant is.

Joep Dohmen

‘Eén ding is nodig.’

Aan het begin van zijn betoog citeert Dohmen de onlangs overleden historicus Von der Dunk: Er dreigt een scheuring te ontstaan tussen structuralisten, die doen alsof de historie alleen uit anonieme machten bestaat, en het brede publiek, dat het gevoel heeft dat alle dingen in het leven door mensen worden gedaan en beslist. Omdat de anti-individualistische vakhistorici dit niet onderkennen, grijpt het publiek naar werken waarin men kan lezen dat Hitler maar één testikel had en graag slagroom at. Goede geschiedschrijving laat zien dat mensen geschiedenis maken en dat zij zowel door hun karakter als door maatschappelijke krachten worden gevormd.

Dohmen: Moderne jonge mensen worden geïnformeerd door een neoliberaal marktverhaal en belast met overspannen verwachtingen en onzin via de (social) media. In de hachelijke context van neoliberale zelfbeschikking, gevaarlijke aanbevelingen, keuzevrijheid, onoverzichtelijke diversiteit, rechten, plichten, technologie en commercialisering is het belangrijk om op zoek te gaan naar verhalen die een tegencultuur vormen.

Nietzsche stelde de vraag hoe we na de dood van God met onszelf moeten omgaan. Hij noemde de Westerse moraal een ‘slavenmoraal,’ een voortdurende poging om mensen te onderwerpen. Deze disciplinerende is nodig om als gemeenschap te overleven, maar gaat ten koste van het individu.

Nietzsche constateerde dat actuele bildung was gebaseerd op het oppervlakkige idee dat jonge mensen genoeg hebben aan een algemene ontwikkeling. Jongeren moeten zo snel mogelijk ‘courant’ gemaakt

worden, gevormd tot goed functionerende burgers die moeiteloos kunnen meedraaien in de samenleving. Deze vorming ruïneert de levendige persoonlijke ontwikkeling van jonge mensen.

Om hier tegenwicht aan te bieden moet iedereen zich de volgende vraag stellen: hoe ga ik om met wat er achter me ligt: mijn biografie, mijn successen, mijn mislukkingen. Hoe breng ik mijn eigen terugblik in balans en zorg ik ervoor dat het mij revitaliseert in plaats van traumatiseert. Nietzsche's aanbeveling luidt: Organiseer je eigen behoeften, word wie je bent. Als je jong bent heb je geen idee. Daarom heb je een leermeester nodig, een levend voorbeeld, iemand die je helpt om uit te stijgen boven het moment, een mening, de mode.

'De vrolijke wetenschap' bevat tal van vormingsideeën. Nietzsche liet zich onder meer inspireren door Michel de Montaigne. Deze Franse filosoof uit de Renaissance spoort ons aan om ons leven niet door onze vingers te laten glijpen, maar het te beschouwen als de belangrijkste zaak die er is.

'De vrolijke wetenschap' spoort ons aan tot een nieuwe moraal, een levenskunst die niets voorschrijft, maar aanspoort om het leven te beminnen in al haar verschijningsvormen.

Dohmen: Mensen worden nog steeds dienstbaar gemaakt aan het systeem. Daarmee wordt de levendigheid gedood. Nietzsche's oproep luidt: wijd je aan jezelf. Geef jezelf stijl. Zelfstilering betreft de bewerking van de 'eerste natuur' ten behoeve van het bereiken van de 'tweede natuur'. Het eerste, voorlopige karakter, wordt gevormd in onze jonge jaren, en is een hybride chaos. Het tweede karakter is het resultaat van een vooraf bepaalde opzet en vorm. We moeten leren om de chaos in onszelf te organiseren. Daarvoor is 'één ding' nodig. Geef je eigen karakter stijl. Dit is een zeldzame kunst. De meeste mensen kunnen het niet, vinden het een te grote opdracht.

Als een mens ontevreden is met zichzelf moet de rest van ons daar de lelijke, ontevreden aanblik van aanzien en leven met mensen die bereid zijn om zich op anderen te wreken voor hun eigen onmacht.

Elke cultuur heeft de neiging om het individu in te zetten voor de samenleving. Nietzsche ontmaskert dit en roept op tot anti-disciplineren en oefening tot vrije geest: vorm jezelf naar je eigen smaak, overtref jezelf.

Henk Manschot

'De aarde heeft een huid, de huid heeft ziekten, één van die ziekten is de mens.'

Het aspect uit 'de vrolijke wetenschap' dat Manschot belicht is de relatie van de mens tot de natuur om zich heen. Nietzsche was een arts van de cultuur. Hij stelde de diagnose van de ziekte van zijn tijd en zocht de remedie in het vermogen van de mens om zichzelf te veranderen, zich los te maken van dingen die we meedragen uit ons verleden en onze opvoeding.

In de oriëntatie van Manschot is de ziekte van onze tijd de klimaatcrisis, de achteruitgang van de biodiversiteit en de toekomst die als een dreiging op ons af komt; de angst dat de mens over ruwweg honderd jaar geen deel meer uitmaakt van dit leven.

Friedrich Nietzsche was zesendertig jaar en (al) tien jaar hoogleraar aan de universiteit van Bazel toen hij zijn functie daar opzei. Hij was ziek van de cultuur waarin hij leefde en de gewoonten die hem hadden gevormd. Hij verhuisde naar een prachtige plek in de Duitse Alpen. Daar wandelde hij tien jaar lang, vijf uur per dag, vijf dagen per week. Wandelen werd zijn levensstijl. Voor de interpretatie van zijn teksten na 1880 is dit relevant: Nietzsche wendde zich tot de natuur, hij deed zijn denken in de natuur, pas in de natuur begon hij te leven. Hij wantrouwde de ideeën van 'zittende mensen.' Door het leven met het meer, de zon, de wonderlijkheid der dieren, kreeg hij gevoelens van dankbaarheid, vrolijkheid en kracht. Hij zag dieren als informanten voor zijn visie op een gelukkig leven. Hij, die voorheen last had van troosteloosheid, vond zijn levensvitaliteit terug en ging dansend het meer rond. Dit vormde de leidraad voor zijn denken en schrijven.

Gedurende zijn tochten had Nietzsche een boekje op zak waarin hij alle gedachten noteerde die al wandelend in hem opkwamen. Hij dacht na over geluk en zag in zijn omgang met de natuur een fundamentele verbinding. Hij vroeg zich af waarom wij een hemel nodig hebben om onze dood te verzachten. Nietzsche zag de dood als onderdeel van het leven. Hij zag zichzelf als dier tussen de dieren en beschouwde het ontmenselijken van de natuur en de vernatuurlijking van de mens als zijn taak. 'Moge de dieren mij leiden in mijn denken.' Zijn gedachten legde hij vast in zijn wandelboeken, waaronder 'De vrolijke wetenschap.' Het zijn opborrelende gedachten waarin hij zichzelf niet spaarde. In 1885 schreef hij zijn boek 'Also sprach Zarathustra', een raamvertelling in vier delen over een zekere Zarathustra die denkt dat God dood is. Hij verlaat de stad, gaat de bergen in, vraagt zich af wat het betekent om zonder God in de natuur te leven. Hij streeft naar een geaard leven en weet nog niet wat dat is.

Manschot: Het boek werd gezien als een vingerwijzing voor een filosofie van de toekomst en dat is het volgens mij nog steeds. De vraag die vandaag voorligt is hoe wij Nietzsche's ideeën kunnen toepassen op de tijd waarin wij leven. De eerste stap is: niet beginnen met denken maar beginnen met een andere levensstijl. Wend je daarvoor tot de natuur.

Nietzsche's theorie over de mens en/in de natuur is samen te vatten in drie kernideeën:

- De mens is een koord boven de afgrond, gespannen tussen het dier en de boven-mens, (Übermensch). Het leven als focus, de aarde als evolutionair proces.
- Wij zijn een brug, geen doel. Wees blij met de (onze) ondergang want dat is de mogelijkheid voor een nieuwe cultuur.
- De boven-mens (Übermensch) is de zin der aarde.

Manschot: De term Übermensch is op een vreselijke manier misbruikt, daarom wil de filosofie het woord niet meer gebruiken. Het is besmet geraakt, komt in de vijftig jaar na de Tweede Wereldoorlog niet meer voor in filosofische teksten. Toch moeten we de moed hebben om dat begrip weer van stal te halen. Ik denk dat de Übermensch het symbool is voor de gelukke relatie tussen mens en levende aarde. Dé vraag van onze tijd luidt: hoe kunnen wij leven met respect voor de aarde en het leven op aarde. Hiervoor zijn drie dingen nodig:

- Wij moeten veel intenser, zorgvuldiger en gevoeliger dan we tot nu toe gedaan hebben luisteren naar het levende web van de aarde.

- Wij moeten de aarde benaderen als mysterie: de mens en de mensenaarde zijn nog altijd onuitgeput en onontdekt. Duizend paden zijn er nog die nog nooit bewandeld zijn, duizend verborgen eilanden van het leven.

- We moeten voorzichtig zijn: we weten heel veel dingen niet. We hebben niet zorgvuldig genoeg gekeken naar hoe ons handelen de aarde verandert. Klimaatverandering is het daar het gevolg van.

Nietzsche vraagt ons om het antropocentrisch wereldbeeld (de mens als middelpunt van de schepping) los te laten en de levende aarde centraal te stellen. Dit vraagt om een radicale breuk met het idee dat de plek van de mens aan de top van de piramide is. Onze opdracht is om onze rol als mens tussen de levende wezens te (her)vinden. Maar hij maakt geen blauwdruk, geen ideaalbeeld van de ecologische mens. De Übermensch is een horizon die wij zelf kunnen kiezen. Nietzsche verbiedt ons om die term verder in te vullen, want dan gaat dat beeld als een richtinggevende oriëntatie mee in de geschiedenis.

De toekomst komt als een dreiging op ons af. Nietzsche draait het om: begin bij jezelf, vraag jezelf af hoe jij hier en nu je leven meer kunt vormgeven in de ecologische lijn. De Übermensch is het verlangen om naar de toekomst te kijken en te denken: ik zou graag zo'n ecologisch mens willen worden.

Ik zie uit naar mensen die de aarde haar zin en richting en de mensheid haar hoop teruggeven.

Henk Oosterling

'Genius (denkvermogen) van de soort.'

Vijftig jaar geleden heb ik 'De vrolijke wetenschap' voor het eerst gelezen. Het is een boek met een grote actualiteitswaarde. In dit boek vraagt Nietzsche zich af waar bewustzijn vandaan komt.

Bewustwording dient zich aan zodra we beginnen te begrijpen dat we niet zonder kunnen. Het is een immanent (in zichzelf besloten) proces, het komt niet van buitenaf.

In zijn boek 'Van bacterie tot Bach en terug' (2017) stelt Daniel Dennett dat de natuurlijke selectie drie dingen nodig heeft: tijd, toeval en een heel klein verschil.

De aarde bestaat al miljarden jaren, wij zijn een voorbijgaand moment, een kruimel in het universum; toeval. De mens bestaat pas 200.000 jaar en heeft sinds 150 jaar een technologie die ons in de problemen heeft gebracht.

Volgens Dennett ontstaat bewustzijn door een proces op meta niveau en top down te bekijken. Volgens Nietzsche ontstaat bewustzijn wanneer wij in staat zijn om dingen namen te geven; zodra je iets een naam geeft krijgt het bestaansrecht. Woorden en taal ontstaan vanuit de behoefte om ons tot een ander te richten, bijvoorbeeld als we een hulpvraag hebben. Het is een sociaal fenomeen dat bewustzijn schept. Een individu heeft geen bewustzijn. Pas wanneer wij onszelf en elkaar onder een gemeenschappelijke noemer gaan aanspreken, categoriseren en veralgemeniseren, ontstaat bewustzijn. Dan gaan we denken. Bewustzijn is ingegeven door taal.

Nietzsche's problematiek met het bewustzijn hangt samen met dit vermogen om namen geven: van algemeen naar specifiek. Wij vernietigen onze uniciteit op het moment dat wij onszelf benoemen in een reeks waarin we ons met anderen vergelijken. Nietzsche is tegen gelijkenis, gelijk zijn. Hij gaat uit van het unieke van het individu; iedereen is ongelijk.

Dennett laat in zijn boek 'Van bacterie tot Bach' zien dat er in de evolutie een moment komt dat de mens woorden aan dingen gaat geven. Op dat moment ontstaat memetica (ideeën die van de ene generatie aan de andere worden doorgegeven). Het zijn culturele patronen die het gedrag van mensen gaan meebepalen en waarmee mensen in staat zijn om een verstandhouding tot elkaar te ontwikkelen. Nietzsche verzette zich tegen deze categorisering: wij zijn mensen, geen categorieën.

Een mooi voorbeeld van ont-individualiserende categorisering is de stoornis ADHD (Attention Deficit Hyperactivity Disorder). 'De stoornis ADHD' wordt 'Ik heb ADHD' wordt 'Ik ben ADHD-er.' Het woord gaat een eigen leven leiden, de categorisering wordt gebruikt om de essentie van mensen weer te geven.

Nietzsche dacht in termen als 'krachtenvelden.' Op elk niveau is er sprake van spanning, van ongelijkheid als determinerende factor. Het woord spanning bergt in zichzelf een verschil, een spanningsveld; trekken en duwen. Een citaat van hem luidt: 'Bewustzijn is eigenlijk alleen een verbindingsnet tussen mens en mens. Een netwerk.' De metafoor van de piramide voldoet niet, wij zijn knooppunten in een netwerk.

Dennett komt niet verder dan de bottum up en top down metafoor. Bij Nietzsche is de mens een sociaal dier, een 'tekenscheppend' dier; tekens zijn specifiek voor de homo sapiens. De oppervlakkige mens is degene die zich kan aanpassen en zichzelf kan blijven zonder zich te identificeren. Radicale middelmatigheid is Nietzscheaans; hij ziet middelmatigheid als instrumenteel om te overleven.

Bewustzijn is bij Nietzsche al datgene waarin wij elkaar vinden. Betekenisgeving is samenhang in de chaos, een circulaire focus; ons eigen evolutionaire moment.

Nietzsche hing een aantal zaken op aan bewustzijn en de behoefte van de mens om zich mede te delen. In de uniciteit van de mens situeerde hij het probleem van de gelijkheid en de ongelijkheid. Nietzscheaanse ongelijkheid moeten we niet politiek interpreteren. Het gaat over bestaansaesthetica. De übermensch is geen nazi-ideologie. Maar er is wel ongelijkheid. Nietzsche interpreteerde dit als in een spanningsveld staan, samenhang creëren, en vervolgens betekenisvol handelen. Dit is zijn onverminderd actuele boodschap

Paul van Tongeren

‘De engel terugbrengen.’

In 1882 bestond ‘De vrolijke wetenschap’ uit vier delen. In 1885 kwam er een vijfde deel bij. Deels was dat een verkooptruc: Nietzsche’s boeken verkochten niet. Maar het vijfde boek ontstond ook uit een behoefte van Nietzsche aan zelfinterpretatie; hij was zijn eigen engel. Het einde van de eerste editie van het vierde boek eindigt met de begintekst van ‘Alzo sprach Zarathustra.’ In 1885 werd ‘De vrolijke wetenschap’ opnieuw uitgeven, met een nieuw voorwoord. Hiervoor herlas Nietzsche wat hij eerder geschreven had. Daarom is het vijfde boek van ‘De vrolijke wetenschap’ het belangrijkste boek: Nietzsche ontwikkelde zelfkritiek, kritiek op zijn eigen teksten. Hij werd zijn eigen engel.

Nietzsche realiseerde zich dat mensen allang niet meer in God geloofden. Het geloof in de Christelijke God was al lang ongeloofwaardig geworden. Het effect van de preek ‘God is dood’ was dat mensen hem niet begrepen. Ik denk dat Nietzsche, toen hij zelfkritisch terugkeek, doorkreeg dat mensen allang niet meer in God geloofden, maar geen van allen doorhadden wat dat nou werkelijk betekende. Hij zelf ook niet.

Van Tongeren: Je kunt de hele filosofie samenvatten in de drie beroemde vragen van Kant.

1. Wat kan ik weten - Epistemologie
2. Wat moet ik doen - Ethiek
3. Wat mag ik hopen - Religie

Kant heeft deze vragen in drie dikke boeken beantwoord. In Nietzsche’s parodiërende herhaling van de drie vragen van Kant stelde hij zichzelf de vraag: wat zit er achter onze monterheid en vrolijkheid. In hoeverre zijn wij nog vroom. Zelfs de meest vooruitgeschoven nieuwe wetenschap is in feite een variant op onze oude vroomheid. De waarheidsliefenden en de stoutmoedigen worden in de wetenschap vooropgesteld. Ons geloof in de wetenschap is een variant op de klassieke theologie.

Nietzsche constateerde dat er nog nooit over problematische moraal was nagedacht. Mensen leefden in de foutieve veronderstelling dat er consensus bestond onder de tamme volken over onvoorwaardelijk verplichtende en universele regels: gij zult niet doden, je moet je kunnen verantwoorden, redelijkheid moet leidend zijn.

Constateren dat morele waarden bij verschillende volken verschillend zijn is hetzelfde als concluderen dat geen enkele moraal geldig is.

De drie vragen van Kant zijn nog korter samen te vatten in één vraag: Wat is de mens? Dit is feitelijk geen vraag meer, maar een citaat uit de antieke tragedie, een uitroep. Wat is de mens voor iets moois dat hij kan weten wat hij kan weten, wat hij moet doen, en wat hij mag hopen. De grenzen van kennis herkennen is gelijk aan het herkennen van je plichten en daar bovenuit stijgen.

De vierde vraag van Kant vindt een parallel in Nietzsche's vierde deel van 'De vrolijke wetenschap.'. Bij Kant is het een lofzang op de mens, bij Nietzsche is het een vraagteken, ons vraagteken. Het is dat wat wij zijn: een onontwarbaar probleem.